

EAA.2111.1.15582

1905 - SÜNDMUSTE KAJASTUSI

Juhan Raudsepa taies avati **Uuel turul** 6. juunil 1931, raha koguti rahvaalgatuse korras. (Varem, vahetult peale tulistamist, seisis Uuel turul sealsamas paigas puidust rist.) Mälestusmärk sümboliseerib veerevat ajaratast. 1958. a viidi mälestusmärk Rahumäele ohvrite ühishauale ja Estonia teatri juurde püstitati pronksist kuju (autorid Lembit Paluteder ja Mart Port).

AM N 19905

Taeva poole sirutuva käega pronkskuju graniitpostil avati **Koerus** 1935. aastal, autor Johannes Raudsepp. Tekstist "1905. a Eesti Vabariigi asutamise mõtte eest Koerus langenuile" raiuti nõukogude perioodi maha sõnad "Eesti Vabariigi asutamise mõtte eest", mälestusmärk ise säilis. Tekst taastati 1998. aastal. Mälestuskivi tekstiga "Siin Palsu talus algatati 1905. a detsembris Eesti Vabariigi loomise mõte" asub **Vaalis Palsu talu õues**.

Mälestuskivi surmamõistetute hukkamiskohas Märjamaal avati 1966. a. Avamisel osales Tõnis Ervini lesk, toimus konverents ja tõrvikutega rongkäik. Tollane Märjamaa keskkooli õpetaja Harri Jõgisalu on meenutanud, et vastumeelsust Tõnis Ervini nime jäädvustamisele oli juba kivi avamisel. Nii purunes seal olnud plaat koguni kahel korral, 2005. a uuendatud ja taasavatud plaat on säilinud tervena. Mälestusplaat on ka Haimre rahvamaja seinal. 1978. aastal avati mälestuskivi Aitsamaa talu kohas tekstiga "Siin toimus 22. juunil 1905. aastal Aitsamaa jaanipäevamäss - Vigala talupoegade vastuhakk mõisnikele ja politseile". Pipra talust pärit Mihkel Aitsamist kujundati nõukogude ajal rahvuskangelane, temale pühendatud mälestusmärke oli üle Eesti mitmeid: mälestuskivi kodutalus Pipral, monument Kadriorus (autor Albert Eskel, 1961) ja Endel Taniloo loodud graniitskulptuur Vigala kutsekeskkooli ees. Esialgsest avamiskohast on kadunud nad kõik, neist kaks viimast on tänaseks kohti leidnud Eesti Ajaloomuuseumi Maarjamäe lossi juurdes.

Foto Jüri Kusmin

Foto Sillaotsa talumuuseum

Velise Rahvaraamatukogu Selts algatas 1936. aastal annetuste kogumise Velise apostliku õigeusu kiriku ette mälestusmärgi püstitamiseks 1905. a Velisel hukatud meestele. Mälestusmärgi kujundas kohaliku kultuurielu hing Elmar Toots. 1975. a lõpus toimus Velise koolimajas ajalookonverents. Lisaks teemakohastele ettekannetele avati koolimaja seinal mälestusplaat tekstiga "1905-1907, 1905. a detsembris asus siin Velise ja Vigala meeste võitlusstaap", endise Velise vallamaja asukohas mälestuskivi tekstiga "1905-1907 siin, Velise vallamaja õuel, said 13. jaanuaril 1906. a 39 revolutsioonist osavõtjat igaüks 200-500 vitsahoopi" ja surmamõistetute hukkamiskohas mälestuskivi tekstiga "1905-1907 siin andsid 13. jaanuaril 1906 parema tuleviku eest elu Ants Jeesser, Jaan Kochitski, Ants Lansberg ja Kustas Valdek". 2005. a lisati koolimaja seinale tahvel tekstiga "Siin, endises Velise kihelkonnakooli hoones, kuulutati 1905. a sügisel välja Velise vabariik".

Foto Jüri Kusmin

1980. a esilinastus 1905. a sündmusi ja eeskätt Bernhard Laipmanni (kehastas Evald Aavik) käekäiku kirjeldav film "**Jõulud Vigalas**". Tollal 34-aastane Mark Soosar oli filmi stsenaarist, repissöör ja operaator. Kunstnik oli Omar Volmer, helilooja Veljo Tormis, helirepissöör Enn Säde ja toimetaja Arvo Valton. Film sai kinodes joosta vaid kolm nädalat ja pandi siis ENSV parteivõimu survele "kalevi alla", üleliiduliselt näidati seda edasi. Kõige selle mõistmiseks tasub Rahvusringhäälingu digiarhiivist üles otsida 2012. aasta saatesari "Kaadris". Tegu on tollaste sündmuste ainsa ekraniseeringuga.

Arvo Valton, Margus Oopkaup, Evald Aavik, Jüri Arrak, Veljo Tormis, Enn Säde ja Mark Soosar Vigala mõisa ees 2005. a detsembris

Foto Jüri Kusmin

95. aastapäeva tähistati Velisel mälestusjumalateenistuse ja konverentsiga, millel Ago Pajur keskendus üldisemale vaatele, Sergei Seeland kajastas Velise sündmusi ja Tiit Petersoo kõneles kirjanik Mihkel Aitsamist. 2005. a lõpus toimus taas teemakohane ajalookonverents, mis võimaldas taasiesiseisvumise järgselt 1905. a sündmusi kaasaegsemast vaatekohast tutvustada. Pöördumise konverentsile tegi tollane president Arnold Rüütel, selle kandis ette tema pressiesindaja Eero Raun. Järgmise aasta algul taaselustati koolimaja ees ja sees sajanditaguseid sündmusi, näidendi "Tulevarjud" kirjutas ja lavastas Jaan Urvet. 2011. aastal kutsuti Velisele külla ajaloolane Mart Laar ning talle anti üle märgukiri Riigikogule. Sündmus oli kantud pigem päevapoliitilisest olukorrast.

Tiit Oidram loeb ette märgukirja Riigikogule

Foto Jüri Kusmin

Kohapealse ajaloo, sh 1905. a sündmuste uurimisse on andnud hindamatu panuse Velise kandi juurtega kodu-uurija **Sergei Seeland**. Tema aastakümnete pikkune uurimus sai 2005. aastal kaante vahele pealkirja all "Velise valla ajaloo". Võib julgesti väita, et see teos äratas oma juurte vastu huvi kümnetes ümbruskonna peredes. Äsja oma 80. sünnipäeva pidanud kirjamehel on ette näidata 19 nimetust raamatuid.

Foto Jüri Kusmin

Kasutatud kirjandus:

Aitsam, M. 2011. 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis.

Kiili, J. 2014. Märjamaa piirkonna mõisatest - Märjamaa 650. Lk 109-130.

NB! Kõik 1918. a eelnenud sündmuste kuupäevad on toodud vana kalendri järgi.

Teksti koostas Jürgen Kusmin

Toimetas Aet Reinhold

Trükk Hetver OÜ

